

Plagiaat en propaganda. Oorlogsjournalistiek ten tijde van de zestiende-eeuwse religieoorlogen

Jonas van Tol

Wij zijn niet anders gewend dan dat berichtgeving over buitenlandse oorlogen en gewapende conflicten een prominente plaats inneemt in onze kranten. Omdat een regelmatige nieuwsvoorziening sinds jaar en dag de hoeksteen van ons medialandschap is, wordt het snel vergeten dat het consumeren van internationaal nieuws helemaal niet vanzelfsprekend is. De oorsprong van de moderne oorlogsjournalistiek ligt in de tweede helft van de zestiende eeuw, toen Europa verweekeld raakte in een reeks bloedige oorlogen met een overwegend religieus karakter. Er bestonden toen nog geen kranten die periodiek verschenen en het produceren en consumeren van nieuws was daarom geen routineuze bezigheid. Elke uitgave en aankoop was een bewuste beslissing en vergde een substantiële investering. Waarom vonden producenten en consumenten van nieuwspamfletten het de moeite waard om tijd, geld en energie te steken in conflicten die zich honderden kilometers verderop afspeelden?

De afgelopen jaren is er veel aandacht geweest voor vroegmodern nieuws. Onder meer door de opkomst van de transnationale geschiedschrijving hebben historici zich afgevraagd hoe informatie zich over grenzen heen bewoog en wat er onder brede lagen van de bevolking bekend was over de grote politieke, religieuze en militaire ontwikkelingen van de zestiende en zeventiende eeuw.¹ Daarbij is niet alleen de manier waarop nieuwspublicaties werden geproduceerd, maar ook de manier waarop nieuwsberichten het wereldbeeld en de identiteit van de consument vormden, onder de loep genomen. In dit artikel zal worden onderzocht welke invloed de Europese religieoorlogen van de zestiende eeuw hadden op de ontwikkeling van gedrukt internationaal nieuws. Hoe past de ontwikkeling van publicaties over buitenlandse oorlogen in de bredere zestiende-eeuwse mediarevolutie? Op welke manier werd nieuws ingezet als wapen? Aan welke eisen moest goede oorlogsjournalistiek voldoen? En op welke manier werden deze teksten gelezen? We zullen zien dat

¹ Zie bijvoorbeeld: A. Pettegree, *The Invention of News. How the World came to Know about Itself* (New Haven 2014); M. van Groesen, *Amsterdam's Atlantic: Print Culture and the Making of Dutch Brazil* (Philadelphia 2017); A. der Weduwen, *Dutch and Flemish Newspapers of the Seventeenth Century, 1618-1700* (Leiden 2017).

nieuwsgierigheid en het verlangen om goed geïnformeerd te worden slechts een bescheiden rol speelden in het ontstaan van de eerste gedrukte oorlogsjournalistiek.

De zestiende-eeuwse mediarevolutie

Dat er een symbiotische relatie bestond tussen de uitvinding van de drukpers en het succes van het protestantisme is al langer bekend. Andrew Pettegree heeft recentelijk aangetoond dat de drukpers niet alleen de Reformatie mogelijk heeft gemaakt, maar ook dat de Reformatie de opkomst van het gedrukte woord een flinke impuls heeft gegeven.² Door de religieuze controverses die Luther aanzwengelde steeg de vraag naar gedrukte teksten zozeer dat de drukindustrie opbloeiende. Dit heeft ertoe geleid dat veel drukkers die in de eerste decennia van de zestiende eeuw vaak slechts met moeite het hoofd boven water wisten te houden plotseling de financiële armslag kregen om te gaan innoveren. Luther zelf was de drijvende kracht achter deze ontwikkeling. Hij was persoonlijk betrokken bij de productie van zijn teksten, zette nadrukkelijk in op kwalitatief hoogwaardig drukwerk en was pionier in het publiceren van teksten in de landstaal.³ De nieuwe communicatiestrategieën die door Luther en zijn omgeving werden ontwikkeld, werden al snel een vast onderdeel van het vroegmoderne arsenaal aan propagandamiddelen.

De revolutie van het gedrukte woord, die op gang gebracht was door de Reformatie, had op den duur ook zijn weerslag op de productie van internationaal nieuws. In 1517 bestonden er al verschillende kanalen voor de verspreiding van nieuws, maar die waren vooral bedoeld voor concrete politieke en commerciële doeleinden. Vorsten en diplomaten hadden belang bij een betrouwbare transnationale informatievoorziening en bleven op de hoogte via hun correspondentienetwerken.⁴ Handelaren die zaken deden in het buitenland lieten zich verwittigen over de laatste ontwikkelingen via een netwerk van handgeschreven nieuwsbulletins, de *Avvisi*. Handige entrepreneurs in steden met veel internationaal verkeer zoals Rome of

² A. Pettegree, *Brand Luther. 1517, Printing, and the Making of the Reformation* (New York 2015).

³ Ibidem, 143-166.

⁴ J. van Tol, *Germany and the French Wars of Religion, 1560-1572* (Leiden, nog te verschijnen) hoofdstuk 3.

Venetië verzamelden nieuwtjes uit alle uithoeken van Europa, bundelden deze informatie in nieuwsbrieven en verdienden aan de contributie die hun klanten betaalden.⁵ Dit was een bijzonder efficiënt systeem, maar de oplage van deze handgeschreven nieuwsbulletins was natuurlijk beperkt en daardoor bleven de kosten hoog. Behalve bestuurders en handelaren moest bijna iedereen het doen met de mondelinge overdracht van roddels en nieuwtjes. Reizigers speelden hierin een centrale rol.⁶ Ze werden geacht om te functioneren als wandelende verslaggevers die alles wat ze op hun reizen te weten waren gekomen deelden.

Aan de vooravond van de Reformatie bestond er dus al een levendig verkeer in nieuws en nieuwtjes, maar de verspreiding van deze informatie verliep grotendeels op informele wijze: ofwel via correspondentie ofwel via persoonlijk contacten. Wederzijds vertrouwen en wederkerigheid – informatie werd letterlijk uitgewisseld – was hiervoor essentieel. Men was geneigd alleen die informatie te geloven die via een betrouwbare bron, bijvoorbeeld een vriend of familielid, was verkregen. De *Amisi* hadden nog het meest weg van kranten, maar deze bron van internationaal nieuws was zeer exclusief en direct toegespitst op de professionele nieuwslezer.⁷ Het gevolg hiervan was dat grootschalige productie van gedrukt nieuws niet voor de hand lag. Vrijwel niemand was het gewend om periodiek nieuws tot zich te nemen en het is daarom ook niet verwonderlijk dat men na de uitvinding van de drukpers niet meteen massaal kranten begon uit te geven.

Waarom ontstond er dan toch halverwege de zestiende eeuw een grote markt voor nieuwspamfletten? De spectaculaire zestiende-eeuwse mediarevolutie, die ook het medium nieuwspamflet heeft voortgebracht, was het product van ideologische en commerciële krachten.⁸ De noodzaak om zeltjes te winnen en de tegenstander de wind uit de zeilen te nemen dwong de leiders van de verschillende confessies om voortdurend te investeren in het drukken van teksten. Dit ideologisch gemotiveerd sponsoren van de productie van teksten verzekerde drukkers van een constante inkomstenbron. Bovendien bood de Reformatie ook steeds meer

⁵ Pettegree, *The Invention of News*, 5.

⁶ Ibidem, 117-138.

⁷ Een voorbeeld van het belang van deze regelmatige nieuwsvoorziening: Sheila Barker, "Secret and uncertain": A history of *Amisi* at the court of the Medici grand dukes, in Joad Raymond en Noah Moxham ed., *News Networks in Early Modern Europe* (Leiden 2016) 716-738.

⁸ Pettegree, *Brand Luther*, 105-109.

drukkers de mogelijkheid om op eigen initiatief teksten te gaan produceren. Er werd handig ingespeeld op de mediahype die rond de persoon Maarten Luther was ontstaan. Populaire en dus goedverkopende pamfletten werden door collega-drukkers gereproduceerd, al dan niet inclusief de naam van de originele uitgever. Omdat er nog geen auteursrecht bestond, was plagiaat een belangrijk onderdeel van het verdienmodel van veel uitgevers.⁹

De rol van vorsten

Er waren in de zestiende eeuw voldoende oorlogen om over te publiceren. Omdat oorlog vaak impopulair en duur was, dienden vorsten hun militaire activiteiten goed te motiveren. Dit ging van oudsher via officiële proclamaties die op publieke plaatsen werden voorgelezen. De uitvinding van de drukpers maakte het mogelijk om de bevolking makkelijker en in meer detail te informeren over de voortgang van de strijd.¹⁰ Hoewel dit soort publicaties niet bepaald lijkt op onze moderne oorlogsjournalistiek, brengen de publicaties toch het laatste oorlogsnieuws. Samen met de religieuze polemiek die in grote oplagen van de persen rolde vormden deze teksten de basis voor de eerste nieuwspamfletten over buitenlandse oorlogen.

Het is één ding dat vorsten de eigen bevolking op de hoogte hielden van hun eigen militaire ondernemingen, maar waarom hielden ze zich ook bezig met het publiceren over buitenlandse conflicten? Het antwoord ligt in het transnationale karakter van religieuze strijd. Tijdens confessionele conflicten was neutraliteit bijna niet mogelijk. Het ging hier immers niet om dynastieke of territoriale twisten, maar om iets veel essentiëler. Religieuze waarheden zijn algemeen geldig en dus per definitie grensoverschrijdend. Diegenen die zich met overtuiging in het theologische strijdgewoel mengden, voelden zich dan ook vaak verantwoordelijk voor het lot van medegeleevden in het buitenland. Maarten Luther zelf dichtte de vorsten een leidende rol toe in het reformatieproces.¹¹ En aangezien ze in veel gevallen al gewend waren aan het gebruik van de drukpers voor

⁹ Pettegree, *Brand Luther*, 105-109.

¹⁰ Pettegree, *The Invention of News*, 75-95.

¹¹ D.M. Whitford, 'Cura Religionis or Two Kingdoms. The Late Luther on Religion and the State in the Lectures on Genesis', *Church History* 73 (2004), 41-62.

propagandadoeleinden ontpopte een aantal Duitse vorsten zich tot aanjagers van de ontwikkeling van de zestiende-eeuwse oorlogsjournalistiek.

Een mooi voorbeeld van deze ontwikkeling vinden we in het Duitsland van de jaren 1560. Twee protestantse vorsten, keurvorst Friedrich III van de Palts en hertog Johan Wilhelm van Saksen-Weimar, legden de religieoorlogen in Frankrijk op totaal tegenovergestelde manieren uit. Dit debat werd onder meer uitgevochten via de publicatie van een reeks Duitstalige pamfletten over de oorlogen. Centraal in het conflict stond de vraag of de hugenoten (Franse calvinisten) daadwerkelijk voor het protestantisme vochten of religie vooral als een dekmantel gebruikten.

De lutherse hertog Johan Wilhelm was een uitgesproken tegenstander van de hugenoten. Hij onderhield nauwe banden met het Franse koningshuis en besloot in 1568 zelfs om de katholieke koning Karel IX te hulp te schieten in de strijd tegen de hugenoten.¹² Dit maakte de vorst impopulair in het protestantse Saksen. Johan Wilhelm kon deze onvrede natuurlijk niet negeren. In een pamflet erkende hij:

dat ik heb gemerkt dat er al een tijdje onder zowel de hoge en lage standen en onder predikanten en leken (...) allerlei verhalen de ronde doen over de oorlog in Frankrijk en in het bijzonder dat het om de christelijke [lees: protestantse] religie te doen zou zijn.¹³

Tegenover deze ‘geruchten’ werd in het pamflet het ‘ware verhaal’ over de oorlog in Frankrijk geplaatst. Johan Wilhelm beweerde toegang te hebben tot berichten en documenten die niet eerder de revue waren gepasseerd en waaruit bleek dat de opstand van de hugenoten ‘puur rebellie’ was.¹⁴ Aangezien het conflict niets met religie te maken had, kon Johan Wilhelm zonder gewetenswroeging zijn medevorst te hulp schieten in de strijd tegen de rebellen.

Johan Wilhelm ondervond niet alleen tegenstand van zijn onderdanen, maar ook van zijn protestantse medevorsten. Zijn felste

¹² Van Tol, *Germany and the French Wars of Religion*, hoofdstuk 6.

¹³ Johan Wilhelm van Saksen-Weimar, *Ausschreiben des Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten unnd Herrn, Herrn Jobans Wilhelmens Hertzogen zu Sachssen. An seiner F. G. Getrene Landschafft von Prelaten, Graffen, Herrn, Ritterschafft und Stedte, Seiner F. G. jtzigigen zugs in Franckreich, unnd warumb die Könningliche Wirde doselbst Seine F. G. Auff sonderbare benentliche ausziehung unnd vorbehaltunge derselben Dienstbestallunge, auch Ehren unnd Glimpfjs negen nicht vorlassen können* (Weimar 1568), fol. 3v.

¹⁴ *Ibidem*, fol. 4r.

tegenstander was Friedrich III, de tot het calvinisme bekeerde keurvorst van de Palts. Hij ontpopte zich tot een onvoorwaardelijk medestander van de hugenoten. Maar ook Friedrichs positie was controversieel.¹⁵ Mede dankzij Johan Wilhelm deden er allerlei verontrustende verhalen over de hugenoten de ronde. Ze zouden vooral geïnteresseerd zijn in het vergaren van macht en zouden zelfs van plan zijn geweest de koning van de troon te stoten. Friedrich probeerde hier een ander verhaal tegenover te plaatsen. Terwijl Johan Wilhelm de oorlog in Frankrijk probeerde te duiden via officiële proclamaties, pakte Friedrich het subtieler aan. Zijn interpretatie van het conflict werd gecommuniceerd via het nieuws. Het anoniem uitgeven van nieuwspamfletten, waarbij zowel de schrijver als de uitgever geheim bleef, was in het gespannen religieuze klimaat van de zestiende eeuw niet ongewoon. De Duitse historicus Cornel Zwielerin heeft via een analyse van de gebruikte drukletters aangetoond dat een groot deel van de honderden Duitse pamfletten over de oorlog in Frankrijk uit de Palts kwam.¹⁶ Friedrich zelf zat achter de productie van deze teksten. Hij kon zo, via op het eerste gezicht neutrale berichtgeving, zijn positie verdedigen. Onder deze publicaties bevonden zich proclamaties van de leiders van hugenoten, teksten van vredesverdragen met voorbeelden hoe ze door de katholieken werden geschonden en grafische verhandelingen over het lijden van de hugenoten. De boodschap was duidelijk: de hugenoten waren trouwe onderdanen van hun vorst die het slachtoffer waren geworden van illegale katholieke agressie. In plaats van het steunen van de agressor deed het Duitse publiek er goed aan zich het lot van de slachtoffers aan te trekken.

De rol van vluchtelingen

De strategie die paltsgraaf Friedrich had ontwikkeld werd ook ingezet door religieuze vluchtelingen. Diegenen die waren gevlucht vanwege religieuze vervolging waren genoodzaakt om innovatieve methodes te ontwikkelen om toch invloed te kunnen uitoefenen op de situatie in het thuisland. Net als Johan Wilhelm en Friedrich zagen veel ondernemende migranten de

¹⁵ Van Tol, *Germany and the French Wars of Religion*, hoofdstuk 6.

¹⁶ C. Zwielerin, 'Une propagande huguenote internationale: le début des Guerres de Religion en France perçues en Allemagne, 1560-1563', in J. Foa and P. Mellet ed., *Le Bruit des Armes Mises en Formes et Désinfromations en Europe pendant les Guerres de Religion (1560-1610)* (Paris 2012) 397-415.

drukpers als het ultieme transnationale pressiemiddel. Hierbij richtten ze zich op twee doelgroepen. In de eerste plaats probeerden ze de publieke opinie in het thuisland te beïnvloeden. Nederlandse calvinisten in Emden en Londen steunden bijvoorbeeld het verzet tegen het Habsburgse regime door Nederlandstalige propaganda te produceren.¹⁷ Maar vluchtelingen konden ook een bijdrage leveren aan de oorlogsinspanning door op te treden als ambassadeurs en lobbyisten. Migranten van hoge afkomst zetten zich in om bevriende overheden tot actie te bewegen.¹⁸ De druk kon verder worden opgevoerd door ook de publieke opinie van het gastland te bespelen. De Amerikaanse historica Lisa Ferraro Parmelee heeft laten zien dat Franse calvinisten hun stempel wisten te drukken op het politieke discours in Engeland. Ze deden dat via het publiceren van vertalingen van Franse pamfletten. Tussen 1585 en 1595 werden er Engelse vertalingen van niet minder dan 130 Franse teksten gepubliceerd.¹⁹ Deze teksten, oorspronkelijk bedoeld als polemieek voor een Frans publiek, werden in Engeland gepresenteerd als nieuwsberichten. Dit was een uitstekende manier om propaganda te verpakken als neutrale berichtgeving.

De hugenoten werden bij hun ondernemingen bijgestaan door Engelse gelijkgestemden. Er was aan het hof van koningin Elizabeth I een invloedrijke calvinistische factie. Deze zogeheten puriteinen, onder wie we Francis Walsingham en graaf Robert Dudley van Leicester kunnen scharen, waren voorstanders van transnationale protestantse solidariteit en hoopten een internationale antikatholieke alliantie te kunnen vormen.²⁰ Deze factie steunde de hugenoten in Londen en loodste haar publicaties door de relatief strenge Engelse censuur. De vertaalde Franse pamfletten hadden namelijk ook voor hen een grote propagandawaarde.

[They were] laden with sentiments that were anti-League, anti-Guise, anti-Jesuit, antipapal, and anti-Spanish, they were most useful as

¹⁷ A. Pettegree, *Emden and the Dutch Revolt. Exile and the Development of Reformed Protestantism* (Oxford 1992) hoofdstuk 4.

¹⁸ O.P. Grell, *Calvinist Exiles in Tudor and Stuart England* (Aldershot 1996) 46.

¹⁹ L. Ferraro Parmelee, 'Printers, patrons, readers, and spies. Importation of French propaganda in late Elizabethan England', *The Sixteenth Century Journal* 25 (1994), 853-872: 857.

²⁰ D.S. Gehring, *Anglo-German Relations and the Protestant Cause. Elizabethan Foreign Policy and Pan-Protestantism* (Londen 2013).

propaganda pieces against nearly every source of England's anxiety and hatred in a dangerous time.²¹

Dat de Engelse overheid een rol speelde in het faciliteren van deze publicaties blijkt wel uit het feit dat een aantal zeer belangrijke maar politiek gevoelige Franse teksten niet in Engeland gepubliceerd werd. Zo ontbreken François Hotmans' *Francogallia* en Theodore Beza's *Du Droit des Magistrats sur leurs Sujets*, twee baanbrekende werken waarin het recht op verzet tegen de vorst werd gelegitimeerd.²² Elizabeth en haar regering, die zelf te maken hadden met oproerige onderdanen, hadden er natuurlijk geen enkel belang bij om de oppositie een theoretisch fundament voor verzet aan te reiken.

Journalistieke waarden

We kunnen dus concluderen dat de productie van nieuws over de religieuze oorlogen van de zestiende eeuw sterk werd gestuurd door de belangen van de verschillende strijdende partijen. De primaire functie van veel nieuwspamfletten was niet om de lezer te informeren, maar om hem of haar te beïnvloeden en te overtuigen. Tegenwoordig verlangt men van onze journalisten dat ze zich (min of meer) onafhankelijk opstellen. In de 'Code voor de Journalistiek' formuleerde het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren aan welke randvoorwaarden en kwaliteitseisen goede verslaggeving dient te voldoen. Het is zeer de vraag of zestiende-eeuwse nieuwsproducenten de morele verplichting voelden om zich te conformeren aan wat wij journalistieke waarden zouden noemen. De kernwaarden van een 'pluriforme journalistiek' en een 'open samenleving' die de hoofdredacteuren hoog in het vaandel hebben staan waren niet bepaald leidend tijdens de zestiende-eeuwse religieoorlogen.²³ Maar het is wel duidelijk dat vroegmoderne consumenten van nieuws wel degelijk een zekere mate van integriteit verwachtten van de pamfletten die ze aanschafte. De nieuwsproducenten deden hun best om aan deze verwachtingen te voldoen, of in ieder geval om de indruk te wekken dat ze

²¹ Ferraro Permelee, 'Printers, patrons, readers, and spies', 858.

²² Ibidem, 857.

²³ Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren, 'Code voor Journalistiek' (2008). <https://www.nvj.nl/ethiek/ethiek/code-journalistiek-nederlands-genootschap-hoofdredacteuren-2008>, geraadpleegd op 21-06-2018.

er aan voldeden. Het is anachronistisch om vroegmoderne oorlogsjournalistiek langs de maatstaven van de moderne journalistieke codes te leggen. Het is echter wel mogelijk om zestiende-eeuwse nieuwspamfletten te gebruiken om te reconstrueren wat er door consumenten van zulke publicaties verwacht werd.

1 – De verslaggeving is feitelijk en neutraal. Hoewel neutraliteit in de zestiende-eeuwse oorlogsjournalistiek vaak ver te zoeken was, werd het wel voortdurend als ideaal gepresenteerd. Duitse pamfletten vermeldde bijna standaard in hun titel dat het gepresenteerde bericht ‘grondig en waarheidsgetrouw’ was.²⁴ Maar het was niet genoeg om te beweren dat een publicatie objectief was; dat moest ook worden uitgestraald.

De beroemde nieuwsprenten van Frans Hogenberg zijn een *tour de force* van objectieve rapportage over de Nederlandse Opstand. Of tenminste, zo lijkt het op het eerste gezicht. Het adagium dat een beeld meer zegt dan duizend woorden geldt zeker ook voor de journalistiek. Een visuele representatie van het nieuws komt betrouwbaarder over, heeft emotioneel meer impact en brengt de beschreven gebeurtenis gevoelsmatig een stuk dichterbij.²⁵ Hier speelden de producenten van nieuwsprenten handig op in Jacques Tortorel en Jean Perrissin, twee Franse protestantse grafici die hun vaardigheden inzetten om het leed van hun geloofsgenoten zichtbaar te maken, waren pioniers in dit genre.²⁶ Deze prenten waren zo invloedrijk dat ze blijvend ons beeld van de Franse religieoorlogen hebben bepaald. Frans Hogenberg, een Vlaamse protestantse cartograaf die in Keulen was neergestreken, plגיעerde eerst de afbeeldingen van Tortorel en Perrissin en ontwierp later zelf ook nieuwsprenten.²⁷

Hoewel Hogenbergs nieuwsprenten worden begeleid door korte tekstjes waaruit de politieke en religieuze kleur van de maker duidelijk blijkt,

²⁴ De formulering ‘gründlich warhafftig bericht’, of een variatie daarop, zien we in terug in de titels van honderden pamfletten.

²⁵ P. Messaris en L. Abraham, ‘The role of images in framing news stories’, in S. Reese, O. Gandy en A. Grant ed., *Framing Public Life. Perspectives on Media and our Understanding of the Social World* (Mahwah NJ 2001) 215-226: 217 en 219.

²⁶ P. Benedict, *Graphic History. The Wars, Massacres and Troubles of Tortorel and Perresin* (Genève 2007).

²⁷ R. Voges, ‘Power, Faith and Pictures. Frans Hogenberg’s Account of the Beeldenstorm’, *BMGN* 131 (2016), 121-140; J. Pollmann, *Memory in Early Modern Europe* (Oxford 2017) 170-172.

laat hij het ogenschijnlijk aan de toeschouwer over om er morele conclusies uit te trekken. Het gevoel van betrouwbaarheid en objectiviteit wordt versterkt door de accurate topografische details. Zo is op een pamflet dat de plundering van Mechelen door Spaanse troepen in 1572 afbeeldt duidelijk het stadsbeeld te herkennen.²⁸ De Sint-Romboutskathedraal, die nog steeds hoog boven de stad uittorent, is heel herkenbaar afgebeeld. En dat Hogenberg van oorsprong cartograaf was, is duidelijk terug te zien op een afbeelding die het Ontzet van Leiden weergeeft. Vanuit vogelvluchtperspectief beschouwen we de omgeving van de stad.²⁹ We zien de kustlijn, de polder en de steden Leiden, Den Haag, Zoeterwoude en Delft. De samenstelling en bewegingen van de twee troepenmachten zijn duidelijk te ontwaren. Door nieuws en cartografie - intuïtief de meest wetenschappelijke manier om iets af te beelden - te combineren, wekt Hogenberg de illusie van onpartijdigheid. Dat dit heel goed werkte weten we onder meer uit de dagboeken van Hermann Weinsberg, waar we hieronder nog dieper op in zullen gaan.³⁰

²⁸ F. Hogenberg, 'De Plundering van Mechelen' (Ets, Rijksmuseum Amsterdam, 1572-1574).

²⁹ F. Hogenberg, 'Ontzet van Leiden' (Ets, Rijksmuseum Amsterdam, 1574-1576).

³⁰ A. Schäfer, 'The Acquisition and Handling of News on the French Wars of Religion: The Case of Hermann Weinsberg', in J. Raymond en N. Moxham, red., *News Networks in Early Modern Europe* (Leiden 2016) 695-715: 710.

Afb. 1: Frans Hogenberg, 'Ontzet van Leiden' (Ets, Rijksmuseum Amsterdam, 1574-1576).

2 – *De berichtgeving wordt zo veel mogelijk ondersteund door relevante bronnen.* Zestiende-eeuwse nieuwsproducenten waren zich er natuurlijk van bewust dat het simpelweg claimen van de objectiviteit en waarheidsgetrouwheid van hun berichtgeving niet genoeg was. Net als vandaag gold dus de regel: 'De journalist (...) maakt de feiten waar mogelijk controleerbaar.'³¹ Dit gebeurde in de zestiende eeuw vooral door gebruik te maken van wat wij primaire bronnen zouden noemen. Transcripties, vertalingen en samenvattingen van teksten en documenten die door de strijdende partijen waren geproduceerd, zoals proclamaties, brieven en vredesverdragen, gaven een inkijkje in de oorlog waarover werd bericht.³² Soms werd het niet eens nodig gevonden om deze informatie verder te duiden. Een Duitse publicatie uit 1562 berichtte over de voortgang van de religieoorlog in Frankrijk door simpelweg een vertaling van een open brief te drukken. In deze brief verzochten de inwoners van Rouen hun vorst op de meest onderdanige

³¹ Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren, *Code voor Journalistiek* (2008). <https://www.nvj.nl/ethiek/ethiek/code-journalistiek-nederlands-genootschap-hoofdredacteuren-2008>.

³² Van Tol, *Germany and the French Wars of Religion*, hoofdstuk 3.

toon het verbod op de protestantse religie te heroverwegen. Ze concludeerden dat ‘als de predikanten worden verdreven en het Heilig Evangelie niet zal worden onderwezen dan volgt daaruit dat ook alle inwoners van Rouen die op de juiste manier hun religie willen belijden worden verjaagd.’³³ Verdere toevoegingen van de vertaler of uitgever waren overbodig; voor een protestant Duits publiek zei dit genoeg.

3 – *De informatie komt van zo dicht mogelijk bij de bron.* In een wereld waar de meeste mensen voor hun informatievoorziening afhankelijk waren van mondelinge overdracht was men er zich ten diepste van bewust dat afstand een negatieve impact kon hebben op de betrouwbaarheid van nieuws. Immers, als informatie via veel tussenstations tot je komt is de kans groot dat de informatie verdraaid of verkeerd geïnterpreteerd wordt. Reputatie speelde instinctief een centrale rol bij het wegen van de betrouwbaarheid van berichten. Net als vandaag gold dus ook in de zestiende eeuw: ‘In zijn berichtgeving baseert de journalist zich alleen op zijn eigen waarneming of op bronnen die hem bekend zijn of die hij betrouwbaar acht.’³⁴

Waar mogelijk probeerden de schrijvers van nieuwspamfletten dan ook ooggetuigen op te voeren die de beschreven gebeurtenissen van dichtbij hadden meegemaakt. De Bartholomeusnacht was een van de meest nieuwswaardige gebeurtenissen van de zestiende eeuw en domineerde maandenlang de spreekwoordelijke voorpagina’s.³⁵ De moord op duizenden hugenoten in Parijs kwam geheel onverwacht aangezien daarvoor net de rust in Frankrijk eindelijk leek wedergekeerd. Een huwelijk tussen Hendrik van Navarra, de leider van de hugenoten, en de zus van de koning moest de vrede kracht bij zetten. Voor deze heugelijke gebeurtenis waren de belangrijkste leiders van beide partijen in Parijs aanwezig. Na een mislukte aanslag op Gaspard de Coligny, een belangrijke hugenoot, werd gevreesd dat de protestanten wraak zouden nemen. Om dat te voorkomen werd besloten om de leiders van de hugenoten preventief uit te schakelen. Dit werd door de katholieke bevolking van de stad geïnterpreteerd als het teken

³³ Auteur onbekend, *Abdruck eines briefs den die burger und einwoher zu Roan den 25. Octobris in disem tausent fünffhundert und zwai und sechtzigsten jar in der belegerung an die Koenigin zu Franckreich haben geschriben* (plaats onbekend, 1562) 6.

³⁴Nederlands Genootschap van Hoofdredacteurs, *Code voor Journalistiek* (2008): <https://www.nvj.nl/ethiek/ethiek/code-journalistiek-nederlands-genootschap-hoofdredacteurs-2008>.

³⁵ Pettegree, *The Invention of News*, 145-151.

om zich te ontdoen van hun protestantse medeburgers. Het bloedbad duurde dagenlang.

Al snel na de gebeurtenis verschenen er in heel protestants Europa korte en haastig gedrukte tekstjes waarin de verschrikkingen beschreven werden. Veel overtuigender was echter een Duits pamflet waarin een handelaar die ten tijde van de slachtpartij toevallig in Parijs aanwezig was aan het woord is. Zijn verslag begint met een gedetailleerde beschrijving van de bruiloftsgasten en hun entourages. Dit is op zichzelf niet direct relevant, maar gaf de berichtgeving wel een aura van authenticiteit. De handelaar beschreef vervolgens hoe de buitenlanders tijdens de geweldsuitbarsting in Parijs werd bevolen om binnen te blijven en de luiken voor de ramen te sluiten. Toch was de anonieme schrijver getuige van de slachtpartij aangezien de wanhopige kreten van de slachtoffers hem niet konden ontgaan. Door de Bartholomeusnacht te beschrijven door de ogen - of in dit geval de oren - van een toevallige getuige werd de betrouwbaarheid van het verslag onderstreept en werd er tegelijkertijd handig ingespeeld op de emoties van de lezer.

Nieuws en identiteit

We hebben gezien waarom verschillende partijen het interessant vonden om te investeren in de productie van nieuws over buitenlandse conflicten en aan welke voorwaarden zulke publicaties moesten voldoen. Maar waarom vonden consumenten het de moeite waard om de nieuwspamfletten aan te schaffen?

De Reformatie had een diepe impact op de sociale structuur van vroegmodern Europa. Waar eerst het ideaal van eenheid en sociale cohesie het publieke discours bepaalde, domineerde nu de retoriek van de verdeeldheid. Als gevolg van de voortslepende religieuze strijd bepaalde iemands religieuze voorkeur steeds meer zijn of haar identiteit. Je *was* katholiek, lutheraan of calvinist. En bij deze nieuwe religieuze identiteit hoorde ook culturele uitingen. Volgens Andrew Pettegree speelden gedrukte afbeeldingen en teksten hierin een centrale rol:

The woodcut could not teach or explain. It could amuse or provoke, but only among those who already understood the frames of reference. Its wider social impact was as a badge of identity, a tangible symbol of allegiance for those who wished to affirm the general programme of the Gospel preachers.

Pamphlets (...) could also function in this way. In this respect the Catholic authorities were right to regard mere possession, rather than reading or understanding, as the essential heresy.³⁶

Nieuws vervulde vaak dezelfde functie. Je kocht een pamflet omdat je je op een of andere manier verbonden voelde met de gebeurtenis die werd beschreven. Dit verklaart waarom ook analfabeten soms pamfletten aanschafden. Het aanschaffen van een protestantse tekst maakte je onderdeel van de religieuze revolutie die zich aan het ontvouwen was.

Dit effect was grensoverschrijdend. Berichten over religieuze conflicten in het buitenland droegen direct bij aan de vorming van een sterk gevoel van transnationale religieuze solidariteit.³⁷ Nieuwspamfletten riepen gevoelens van gedeeld slachtofferschap op. Het leed van de hugenoten in Frankrijk dat in de pamfletten en nieuwsprenten in geuren en kleuren werd beschreven kwam de Duitse protestanten bekend voor. Zij hadden immers een aantal decennia eerder hun eigen religieuze burgeroorlog doorstaan. Ook ontstond het gevoel dat geloofsgenoten in verschillende landen in hetzelfde schuitje zaten. Waarom zou het geweld tegen protestanten in bijvoorbeeld Frankrijk en de Nederlanden niet ook in Engeland en Duitsland weer de kop op kunnen steken?

Voor deze identiteitsvormende functie was het niet zo belangrijk wanneer een nieuwspamflet verscheen. Vaak hadden de consumenten via het mondelinge geruchtcircuit al gehoord over de gebeurtenis die in de publicatie werd beschreven. Vanwege de hierboven beschreven redenen kocht men dan toch nog een exemplaar. Het feit dat nieuwspamfletten hun waarde niet verloren nadat de nieuwigheid eraf was, blijkt wel uit het feit dat er nog zo veel exemplaren bewaard zijn gebleven. Ze werden bewust bewaard, bijvoorbeeld door ze samen te binden in boeken. Zulke boeken dienden als een soort kronieken of als relikwieën uit een tijd van religieuze strijd en vormde de basis voor de constructie van een collectieve herinneringscultuur.³⁸

Maar ook voor diegenen die zich niet direct in het confessionele strijdgewoel wilden mengen, waren nieuwspamfletten over buitenlandse

³⁶ A. Pettegree, *Reformation and the Culture of Persuasion* (Cambridge 2005) 216.

³⁷ O.P. Grell, 'Merchants and Ministers. The Foundation of International Calvinism', in A. Pettegree, A. Duke, G. Lewis ed., *Calvinism in Europe, 1540-1620* (Cambridge 1994) 254-273.

³⁸ Pollmann, *Memory in Early Modern Europe*, 159-185.

oorlogen interessant. Bronnen die ons vertellen hoe zestiende-eeuwse nieuwspamfletten werden gelezen zijn bijzonder schaars. De dagboeken van de Keulse bestuurder Hermann Weinsberg vormen daarop een uitzondering. Ze geven een fascinerend inkijkje in het dagelijks leven van de stedelijke elite van het zestiende-eeuwse Heilige Roomse Rijk. De Duitse historica Alexandra Schäfer heeft gebruik gemaakt van dit bijzonder rijke egodocument om te reconstrueren hoe Weinsberg zich liet informeren over de religieoorlogen in Frankrijk.³⁹ Wat daarbij opvalt, is dat hij zich niet snel liet meeslepen door een van de verschillende interpretaties die in de nieuwspamfletten naar voren kwamen. We zouden hem gerust een kritische nieuwsconsument kunnen noemen. Gebruikmakend van de afwezigheid van effectieve censuur in Keulen deed hij zijn best om verschillende perspectieven tot zich te nemen. Hij ontwikkelde bovendien een behoorlijk systematische manier om de betrouwbaarheid van de berichtgeving te wegen.⁴⁰ Met regelmaat maakt Weinsberg melding van een publicatie over de oorlog in Frankrijk om vervolgens te verklaren dat hij er niet veel van geloofde. De nieuwsprenten van Hogenberg, daarentegen, konden vaak wel op zijn goedkeuring rekenen.⁴¹

Weinsberg las de pamfletten dus op een andere manier dan degenen die nieuws door een confessionele bril bekeken. Hoewel hij katholiek was, identificeerde hij zich niet heel sterk met bijvoorbeeld de katholieke factie in Frankrijk. Toch speelde identiteit ook bij Weinsbergs nieuwsconsumptie een belangrijke rol. Het op de hoogte blijven van, en dus kunnen meepraten over, internationale gebeurtenissen was een voorwaarde voor een kosmopolitische levenshouding. De stedelijke elite, die zich graag onderscheidde van de minder geciviliseerde medeburger, besteedde veel geld aan teksten die hun status bevestigden. De vele zestiende-eeuwse publicaties in de volkstaal over theologie, natuurwetenschap, geografie, filosofie, muziek en drama waren speciaal voor deze lucratieve markt bedoeld.⁴² Vertalingen van de grote auteurs uit de klassieke oudheid waren ook bijzonder populair in zulke kringen. En ook hiervoor gold dat het bezit van deze teksten soms belangrijker was dan het daadwerkelijk lezen ervan. Een goed gevulde boekenkast is ook zonder dat de boeken ooit open

³⁹ Schäfer, 'The acquisition and handling of news', 695-715.

⁴⁰ Ibidem, 701.

⁴¹ Ibidem, 709-714.

⁴² M.U. Chrisman, 'Printing and the evolution of lay culture in Strasbourg', in R. Pochia Hsia, red., *The German People and the Reformation* (Ithaca (NY) 1988), 74-101.

worden geslagen een krachtig statement. Nieuwspamfletten en prenten, vooral de luxere uitgaven, moeten ook als onderdeel van deze markt worden beschouwd.

Conclusie

Zestiende-eeuwse berichtgeving over buitenlandse conflicten had dus verrassend weinig van doen met onze moderne notie van journalistiek: 'het verstrekken van informatie over het dagelijks gebeuren door de media.'⁴³ De opkomst van het genre was het product van de religieuze conflicten die Europa verscheurden en van Luthers innovatieve mediastrategieën, die zo effectief bleken dat andere partijen niet konden achterblijven. Voor vorsten, die voortdurend genoodzaakt waren hun oorlogsinspanningen te motiveren, kwam de drukpers als geroepen en ook religieuze vluchtelingen poogden om via anonieme nieuwspamfletten hun boodschap over te brengen. Dit medium was dus van onschatbare propagandawaarde.

Tegelijkertijd werd tijdens deze bittere religieuze strijd ook het fundament voor de moderne oorlogsjournalistiek gelegd. De producenten van nieuwspamfletten voelden al snel aan dat er op deze markt geld te verdienen viel. De commercialisering van de nieuwsmarkt gaf een enorme impuls aan de groei van dit medium. De strategieën die producenten ontwikkelden om de kwaliteit en betrouwbaarheid van hun product te benadrukken schiepten bovendien verwachtingen onder de lezers. De plotselinge opkomst van het medium en de wirwar aan verschillende verhalen die de ronde deden, leerden lezers zoals Weinsberg om kritisch met de teksten om te gaan. Door het identiteitsvormende karakter van nieuws was het genre niet meer weg te denken uit het medialandschap. De kosmopolitische klasse voelde een voortdurende verplichting om geïnformeerd te blijven en een sterk gevoel van transnationale confessionele verbondenheid zorgde ervoor dat het lot van geloofsgenoten in het buitenland niet genegeerd kon worden. Aan het begin van de zeventiende eeuw was het medium zo ingeburgerd en de consument zo gewend om geld uit te geven aan nieuws dat de tijd rijp was voor de eerste krant.

⁴³ *Van Dale Handwoordenboek Hedendaags Nederlands* (Utrecht 1996).